

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

Η αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια: Επανεξέταση κάποιων προσεγγίσεων

A.

Η ενασχόλησή μου με την καποδιστριακή περίοδο άρχισε το 1970, στο πλαίσιο της συντροφικής παρέας που τότε ξεκινούσε αυτό που ένα χρόνο μετά θα ήταν επίσημα ο κύκλος του περιοδικού *Μνήμων*, έκφραση της Ελληνικής Παλαιογραφικής Εταιρείας, η οποία το 1974 μετασχηματίστηκε σε Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού και το 2013 συμπλήρωσε τα 40 χρόνια της. Στον πρώτο αυτόν κύκλο, σε εμάς τους νεότερους της τρίτης ηλικιακής δεκαετίας, δύο ήταν οι σύμβουλοί μας, βοηθοί και οι δύο στο Ιστορικό Σπουδαστήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών: ο Κωνσταντίνος Ντόκος, ο «αρχηγός» μας τότε, και η Δέσποινα Θεμελή-Κατηφόρη. Η Κατηφόρη, που τόσο πρόωρα έφυγε από κοντά μας, τελείωνε τη διατριβή της για την πειρατεία το 1821 και το Θαλάσσιο Δικαστήριο, και ήταν αυτή που στις επανειλημμένες συζητήσεις μας μου πρότεινε να σκεφθώ ως θέμα διδακτορικής διατριβής την αντιπολίτευση κατά του πρώτου Κυβερνήτη.

Την εποχή αυτή, στα μέσα της δικτατορίας των συνταγματαρχών, κανείς από την ομάδα του *Μνήμων* δεν ήθελε οποιαδήποτε επίσημη σχέση με το Πανεπιστήμιο. Έτσι, όταν τελικά αποφάσισα να ασχοληθώ με την αντιπολίτευση, δεν χρειάστηκε να προσεγγίσω κάποιον διδάσκοντα: μου έφταναν οι δύο σύμβουλοί μας και τα λοιπά μέλη της ομάδας. Άρχισα να μελετώ συστηματικά τη βιβλιογραφία και να αντιγράφω πλήθος εγγράφων της καποδιστριακής περιόδου κυρίως στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, που τότε στεγαζόνταν στα

υπόγεια της Ακαδημίας, και φυσικά να συζητώ τις πολλές απορίες μου. Πρώτος καρπός αυτής της ιστορικής μου ενασχόλησης ήταν ένα άρθρο στο περιοδικό *Ο Ερασιστής*, του κύκλου του Κ. Θ. Δημαρά, το μόνο που δεχόταν τότε, τουλάχιστον στην Αθήνα, άρθρα στη δημοτική. Η επιλογή του θέματος δεν ήταν τυχαία: «Η δίωξη της εφημερίδας *Ο Απόλλων*»,¹ πώς δηλαδή το καποδιστριακό καθεστώς εμπόδιζε, παρά τις συνταγματικές διατάξεις, την κυκλοφορία μιας αντιπολιτευόμενης εφημερίδας και πώς αυτή κατέφυγε στην Ύδρα και από εκεί έγινε το πιο αποτελεσματικό ιδεολογικό όργανο των αντικαποδιστριακών, οι οποίοι είχαν, το 1831, περάσει σε επαναστατική δράση.

Παρά το γεγονός ότι προσπάθησα να χρησιμοποιήσω τις αντικρουόμενες απόψεις των υπερασπιστών και των αντιπάλων του Ιω. Καποδίστρια και εντόπισα και ανέκδοτο υλικό, δεν μπόρεσα να ξεφύγω από μια μορφή (ιδεολογικής χρήσης) της ιστορίας, για να θυμηθούμε και έναν μεγάλο απόντα, τον Φίλιππο Ηλιού. Είχα την αίσθηση ότι πολεμούσα κι εγώ με το μικρό πόνημά μου τη δικτατορία που είχε φιμώσει τον Τύπο και που έκανε αυτή και τα φερέφωνά της, χωρίς τους δικούς μου ιστορικούς ενδοιασμούς, απροκάλυπτη χρήση του παρελθόντος για να δικαιολογήσει τον περιορισμό των ελευθεριών. Θυμίζω ότι το 1971 η χούντα γιόρτασε τα 150 χρόνια από την Επανάσταση του 1821 με πανηγυρικούς λόγους, δημοσιεύματα και μια μεγάλη έκθεση στην Αθήνα. Σε όλα αυτά, μεταξύ των άλλων, δικαιωνόταν πλήρως ο Καποδίστριας επειδή διέλυσε τα κόμματα που καταδυνάστευαν τον λαό. Οι συνειρμοί ήταν προφανείς.

Η διατριβή μου με τίτλο *Η Αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια* κατατέθηκε για έγκριση στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών μετά από έντεκα χρόνια, το 1982, και είχα την τύχη να την εποπτεύσει, στο τελικό της στάδιο, ο Πώργος Λεονταρίτης. Υποστηρίχθηκε το 1984 και δημοσιεύθηκε το 1988.² Τι προσπάθησα ε-

1 *Ο Ερασιστής*, τχ. 9, 1971, σσ. 200-218.

2 Χρήστος Λούκος, *Η Αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, 1828-1831*, Θεμέλιο, Αθήνα 1988.

κεί να δείξω με κάποια μεγαλύτερη ιστορική ωριμότητα, που νομίζω ότι απέκτησα στο μεταξύ: Θέλησα καταρχήν να καταλάβω τον πρώτο Κυβερνήτη της Ελλάδας. Στην τότε ιστοριογραφία και στις πάμπολλες παρα-ιστορικές μελέτες βάραιναν δύο τελείως αντίθετες εκτιμήσεις: τύραννος από τη μια, ο μόνος που ενδιαφέρθηκε για τον απλό λαό από την άλλη, για να αναφέρω μόνο δύο εκτιμήσεις. Δεν θα σταθώ στις ποικίλες μεταμορφώσεις που δέχθηκε, για ιδεολογικούς και άλλους λόγους, ο Καποδίστριας στη διαδρομή της νεοελληνικής ιστορίας³· ως μου επιτραπεί να παραπέμψω στο βιβλίο που εκδώσαμε μαζί με τη συνάδελφο Χριστίνα Κουλούρη με τίτλο: *Τα πρόσωπα του Καποδίστρια. Ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας και η νεοελληνική ιδεολογία (1831-1996)*.³

B.

Θα σκιαγραφήσω πρώτα τις βασικές θέσεις στις οποίες κατέληξα στη διατριβή μου για τον Κυβερνήτη και την αντιπολίτευση εναντίον του⁴ και θα επισημάνω μετά κάποιες από τις θέσεις αυτές που κατά τη γνώμη μου επιδέχονται επανεξέταση, στο φως των νέων ιστορικών προσεγγίσεων και ερευνών μιας 25ετίας που μεσολάβησε από τότε έως σήμερα.

Δύσκολα θα μπορούσε να επιχειρηθεί η οργάνωση της χώρας, στην κατάσταση που τη βρήκε ο Καποδίστριας, χωρίς την προσφυγή

3. Αθήνα, Πορεία, 1996.

4. Τα όσα αναφέρω είναι διάσπαρτα στη διατριβή και γι' αυτό αποφεύγω να παραπέμψω σε συγκεκριμένα σημεία. Από το ευρετήριο μπορούν να εντοπιστούν οι σχετικές σελίδες, όπου και η τεκμηρίωση των απόψεων. Χρησιμοποίησα επίσης και κάποια νέα στοιχεία ή αναθεωρημένες εκτιμήσεις μου από άλλα δύο δημοσιεύματά μου: «Αντιτιθέμενες απόψεις για το κυβερνητικό έργο του Ι. Καποδίστρια», *Η Αιγυαία* 15 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2008), σσ. 12-21 και τη βιογραφία *Ιωάννης Καποδίστριας, Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα 2009.

σε κάποιας μορφής αυταρχικότητα. Η αυταρχικότητα αυτή, αναγκαστικά ίσως για να επιβληθεί η κεντρική εξουσία και να παταχθούν οι φυγόκεντρες τάσεις των ηγετικών ομάδων, δεν προϋπέθετε υποχρεωτικά ιδεολογικό καταναγκασμό και αστυνόμευση. Η επιμονή του Κυβερνήτη να διέλθει η χώρα από ορισμένα, αυστηρά ελεγχόμενα, στάδια εξέλιξης στένεψε από την αρχή τα περιθώρια ενός διαλόγου με όσους είχαν να προτείνουν άλλες επιλογές: σε λίγο ήλθε η απαγόρευση κάθε αντίθετης γνώμης, η δίωξη.

Αχρηστεύθηκε, έτσι, ένα ανθρώπινο δυναμικό που, ίσως, θα μπορούσε να βοηθήσει θετικά, έστω και με την κριτική του, στην επεξεργασία πιο σύνθετων στρατηγικών για την αντιμετώπιση των πολύπλοκων προβλημάτων του υπό συγκρότηση κράτους και, συγχρόνως, να συμβάλει στη διατήρηση, στο εσωτερικό, ευνοϊκότερων ισορροπιών για την κυβέρνηση – εννοώ εδώ τις κοινωνικές εκείνες ομάδες που η παιδεία τους, οι εμπειρίες τους, η οικονομική τους λειτουργία και η επαναστατική τους πρακτική τους είχαν επιτρέψει να γίνουν, έως ένα βαθμό, δέκτες των σημαντικών αλλαγών που συντελούνταν στις προηγούμενες ευρωπαϊκές χώρες: θα μπορούσαν, επομένως, να είναι κι αυτές παράγοντες εκσυγχρονισμού.⁵

Ένα άνοιγμα προς αυτήν την κατεύθυνση προϋπέθετε έναν ηγέτη

5. Υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι πολλοί από αυτούς που τον αντιπολιτεύθηκαν εν ονόματι φιλελεύθερων αρχών θα ήταν πρόθυμοι να συμπράξουν σε ένα μεταβατικό στάδιο συγκεντρωτικής εξουσίας, φθάνει να ήταν ξεκάθαροι οι στόχοι και να μετείχαν στην προετοιμασία τους. Βλ. ενδεικτικά: Ελευθ. Πρεβελάκης (επιμ.), *Γ. Ψύλλα, Απομνημονεύματα του βίου μου*, εκδ. Ακαδημία Αθηνών – Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 1974, σ. 144: «[...] είδον τον Σπ. Τρικούπη, προς τον οποίον εξέφρασα τους δισταγμούς μου ως προς την επιτυχίαν της εις το τμήμα τούτο [Κάτω Μεσσηνία] αποστολής μου και τω έλεγον ότι εκεί έπρεπε να σταλή πρόσωπον έχον βαρύτητα πολλήν εν τη κοινωνία, ως παρ. χάρ. Ζαΐμην, Δεληγιάνην και τοιούτους. Ο δε Τρικούπης απήντησεν ότι “τούτους μάλιστα προτιθέμεθα να ταπεινώσωμεν και συ λέγεις να τους ανυψώσωμεν;”». Ο Τρικούπης ήταν τότε Γραμματέας της Επικρατείας, κατείχε δηλαδή το υψηλότερο μετά τον Κυβερνήτη αξίωμα.

που θα προσπαθούσε να συζεύξει τις ανάγκες για οργάνωση με το αίτημα για σεβασμό ορισμένων δικαιωμάτων και επιλογών που, εκτός του ότι φαίνονταν αναγκαίες προϋποθέσεις οιασδήποτε εξέλιξης, θεωρούνταν επιπλέον κατακτήσεις της Επανάστασης, χωρίς τις οποίες κινδύνευε το ίδιο το νόημά της.

Ο λαϊκισμός του Κυβερνήτη, όσο και αν ήταν ειλικρινής, τον παρέσυρε σε μια ισοπεδωτική αντίληψη για τον καταπιεστικό και εκμεταλλευτικό ρόλο όλων των άλλων κοινωνικών ομάδων που δεν ταυτίζονταν με τους αγρότες, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίσει με τον ίδιο σχεδόν τρόπο τις ανάγκες π.χ. και τα συμφέροντα των προκρίτων της Πελοποννήσου και των προκρίτων της Ύδρας, που είχαν ασκήσει διαφορετικές οικονομικές λειτουργίες, ή των αστών της Ερμούπολης.

Παρά τη συντηρητική, όμως, ιδεολογία του Καποδίστρια και την αυταρχικότητα του καθεστώτος του, το πρόγραμμά του είχε σαφή στοιχεία εκσυγχρονισμού: ενδιαφέρθηκε ειλικρινά για την οικονομική και πολιτική χειραφέτηση των αγροτικών μαζών, σταθερά απέβλεψε στη συντριβή της δύναμης των προκρίτων και των οπλαρχηγών, επιδίωξε συστηματικά τη σύναψη δανείου για την εξόφληση του δημόσιου χρέους και την ενίσχυση της παραγωγής, ώστε να εξλειφθεί το μόνιμο έλλειμμα στον προϋπολογισμό: αναγκαίες προϋποθέσεις για ουσιαστική εξέλιξη, που η καθυστέρηση της εφαρμογής τους βάρυνε αποφασιστικά στη μετέπειτα ιστορία της χώρας.

Ας επισημάνουμε τώρα κάποιες απόψεις για την αντιπολίτευση:

Όσοι από τα μη παραδοσιακά στοιχεία τον αντιπολιτεύθηκαν δεν μπόρεσαν ή δεν θέλησαν να δουν την εκσυγχρονιστική διάσταση της καποδιστριακής πολιτικής. Δεν δίστασαν, έτσι, να επενδύσουν τον δυναμισμό, τις γνώσεις, την οικονομική τους επιφάνεια σ' έναν αγώνα που, τουλάχιστον, θα απέτρεπε τη συντριβή των παραδοσιακών ηγετικών ομάδων, και που τελικά σταθεροποίησε τη δύναμή τους. Φαίνεται όμως ότι η πολιτική ελευθερία ήταν γι' αυτούς το υπέρτατο αγαθό μπρος στο οποίο υποχωρούσαν όλες οι άλλες εκτιμήσεις. Πίστευαν ότι ο πραγματικός κίνδυνος δεν προερχόταν τόσο από τους

προκρίτους και οπλαρχηγούς, που ήταν άλλωστε συναγωνιστές, όσο από τους ανελεύθερους θεσμούς, που θα εμπόδιζαν τη χώρα να αναπτυχθεί φυσιολογικά και να απολαύσει τις κατακτήσεις του 19ου αιώνα, καθώς και από μια εξωτερική πολιτική που θα ανέκοπτε τις φυσικές, όπως ισχυρίζονταν, σχέσεις της Ελλάδας με τα προηγμένα κράτη της Δύσης.

Πολιτικοί όπως ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος έφτασαν, το 1830, να πιστεύουν, λανθασμένα όπως φαίνεται, ότι η Ρωσία χρησιμοποιούσε τον Καποδίστρια για να εγκαθιδρύσει αυταρχικό καθεστώς και να περιορίσει τη διάδοση των «φώτων». Μια τέτοια προοπτική φαινόταν να ανατρέπει τους στόχους της Επανάστασης, όπως αυτοί τους είχαν οραματιστεί. Έτσι, το καποδιστριακό καθεστώς, ιδιαίτερα μετά τη σκλήρυνσή του, έφτασε να θεωρηθεί ως το απόλυτο κακό, για την απομάκρυνση του οποίου ήταν θεμιτή κάθε πολιτική συμμαχία ή υποστήριξη: εδώ υπονοείται η αναζήτηση ερεισμάτων στις ξένες διπλωματικές αποστολές που είχαν λόγους, ιδιαίτερα οι εκπρόσωποι της Αγγλίας, να μην επιθυμούν τη σταθεροποίηση της εξουσίας του Κυβερνήτη. Οι λύσεις, πάντως, οι οποίες, σε αντίθεση προς τις καποδιστριακές επιλογές, προτάθηκαν από τους αντιπολιτευομένους (κυρίως μέσω του Απόλλωνα) για την εξέλιξη του νέου κράτους δεν φαίνεται, τις περισσότερες φορές, να λάβαιναν υπόψη τις σχεδόν απαγορευτικές καθυστερήσεις που παρουσίαζε η ελληνική κοινωνία σε σύγκριση με τις κοινωνίες των προηγμένων δυτικών κρατών.

Είναι αναγκαίο να μεταφερθούμε στο κλίμα της τότε εποχής και να δούμε όχι μόνον την αγωνία και τη θλίψη του Κυβερνήτη που συνειδητοποιούσε οδυνηρά ότι οι προθέσεις του για μια χώρα πραγματικά ελεύθερη και ευημερούσα παρεξηγούνταν, εμποδίζονταν ή ακυρώνονταν από ποικίλους αντιπάλους, αλλά να αντιληφθούμε και τη διάψευση των ελπίδων, τους φόβους και την αγωνία όσων τον αντιπολιτεύτηκαν, που τελικά δεν ήταν λίγοι, παραπλανημένοι ή καθοδηγούμενοι, αλλά είχαν κι αυτοί το δικό τους όραμα για μια χώρα ελεύθερη και ευημερούσα, και επιπλέον είχαν πολεμήσει γι' αυτήν.

Γ.

Θα διατυπώσω πρώτα μερικές σκέψεις για τα αδιέξοδα στα οποία μας οδηγούν αναχρονισμοί και πολλές μη ιστορικές προσεγγίσεις, και μετά θα αναφερθώ σε κάποιες πλευρές της καποδιστριακής περιόδου που δεν έχουν επισημανθεί από την έως τώρα έρευνα.

Η πορεία που ακολούθησε το ελληνικό κράτος μετά το 1831 φαίνεται να μην αναιρεί ορισμένες βασικές θέσεις της καποδιστριακής πολιτικής. Επίσης, πολλοί από τους φανατικότερους αντιπάλους του Κυβερνήτη υποστήριζαν, λίγα χρόνια μετά τη δολοφονία του, θέσεις που δεν διέφεραν ουσιαστικά απ' αυτές τις οποίες τον κατηγορούσαν ότι είχε υιοθετήσει. Θα ήταν, ωστόσο, τολμηρό, βασιζόμενοι στις διαπιστώσεις αυτές, να γενικεύσουμε και να δεχτούμε αβασάνιστα ότι η ελληνική κοινωνία των χρόνων 1828-1831 δεν άντεχε παρά μόνο τις καποδιστριακές επιλογές. Εδώ νομίζω ότι εντοπίζεται η σύγχυση που οδηγεί πολλούς, ιστορικούς και μη, να κρίνουν τον Καποδίστρια και τους αντιπάλους του από την ύστερη γνώση που εμείς έχουμε για το τι ακολούθησε, αγνοώντας ότι όλοι τους έδρασαν σε συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο, που ήταν η Επανάσταση – και θα ήταν λάθος να περιορίζουμε τους επαναστατικούς χρόνους έως το 1827 ή το 1830· η νέα εποχή αρχίζει πράγματι με την άφιξη του Όθωνα και των Βαυαρών το 1833.

Στο νέο πλαίσιο που διαμορφώνεται στο ελληνικό βασίλειο αλλάζουν, πολλές φορές, οι στάσεις και οι συμπεριφορές των ανθρώπων: ο Αναστάσιος Πολυζωίδης, που κατακεραύνωνε τον Καποδίστρια με τα άρθρα του στον *Απόλλωνα*, βάζει ως υπουργός, το 1837, την υπογραφή του σε έναν νόμο περί Τύπου πιο περιοριστικό από τον αντίστοιχο καποδιστριακό· ο Αλ. Μαυροκορδάτος γρήγορα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι απαιτούνται κάποιες προϋποθέσεις πριν χορηγηθεί Σύνταγμα στους Έλληνες. Τα παραδείγματα αυτά, και πολλά άλλα, αν αποσταστούν από τα κοινωνικά τους συμφραζόμενα, μπορούν να οδηγήσουν, και συχνά οδήγησαν, σε αναχρονιστικές εκτιμήσεις. Μια από αυτές, που επανειλημμένα έχει διατυπωθεί, ισχυριζε-

ται ότι αν δεν είχε δολοφονηθεί ο Κυβερνήτης, η τύχη της Ελλάδας θα ήταν διαφορετική. Η άποψη αυτή, που εντάσσεται στη λογική των χαμένων ευκαιριών, δεν ανταποκρίνεται στα πράγματα. Το 1831 ο Καποδίστριας, παρά τις όποιες αγαθές προθέσεις του, είχε αποτύχει να συνενώσει τους Έλληνες. Η χώρα βρισκόταν σε εμφύλιο πόλεμο ενώ οι Προστάτιδες Δυνάμεις σύντομα θα όριζαν, ερήμην των Ελλήνων, τον Όθωνα βασιλιά της Ελλάδας.

Επομένως, για να κατανοήσουμε την καποδιστριακή περίοδο, οφείλουμε να την ερμηνεύσουμε, όπως ήδη τόνισα, ως μια φάση, τελευταία έστω, της Ελληνικής Επανάστασης. Μια τέτοια προσέγγιση δεν εντόπισα, εγώ τουλάχιστον, τις δύο τελευταίες δεκαετίες σε κάποιο νέο μείζον έργο για τον Καποδίστρια και την αντιπολίτευση εναντίον του, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν σκόρπιες κάποιες ενδιαφέρουσες επισημάνσεις. Αντίθετα, επανέρχονται ορμητικά τα τελευταία χρόνια οι μονόπλευρες εγκωμιαστικές εικόνες γι' αυτόν, σε ένα πλαίσιο εξύμνησης των μεγάλων προσωπικοτήτων και υποτίμησης όλων των αντιπάλων τους, οι οποίοι στην καλύτερη περίπτωση εμφανίζονται ως μη δυνάμενοι να αντιληφθούν τους υψηλούς στόχους που οι μεγάλοι αυτοί άνδρες θέτουν. Εδώ η ευρωπαϊκή ακτινοβολία του Καποδίστρια δίνει και αφορμές μιας εθνικής υπερηφάνειας για τον αντίπαλο του Μέττερνιχ.

Άλλοτε, στην αναζήτηση ενός ιστορικού παραδείγματος για την ενίσχυση των προτάσεων και πρακτικών του εκσυγχρονισμού των κοινωνιών που στη σημερινή εποχή επιχειρείται, ο Καποδίστριας εμφανίζεται να τα δημιουργεί όλα εκ του μηδενός, χωρίς καμιά σχεδόν αναφορά στα όσα οι εθνοσυνελεύσεις και οι επαναστατικές κυβερνήσεις, μέσα σε τραγικές συνθήκες, εψήφισαν και αποφάσισαν, έστω και αν πολλά από αυτά έμειναν ανεφάρμοστα. Έτσι παρουσιάστηκε ο Κυβερνήτης στο σχετικό επεισόδιο της τηλεοπτικής σειράς του ΣΚΑΪ για το 1821, που προβλήθηκε το 2009, παρά το γεγονός ότι η εκπομπή διαφήμιζε ως συμβούλους της γνωστούς ιστορικούς. Και είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι στην ίδια εκπομπή τίποτε δεν ειπώθηκε για τη σύνθετη φύση της αντιπολίτευσης παρά μόνον ότι τον

αντιπολιτεύθηκαν οι πρόκριτοι και ο Μαυροκορδάτος. Η επώνυμη αναφορά μόνο στον τελευταίο δεν έγινε για να τονιστεί ο πραγματικά ηγετικός του ρόλος στον αντικαποδιστριακό αγώνα, αλλά για να συνδεθεί το όνομά του με την Αγγλία και να υπομνησθεί, κατά πάγια τακτική, ότι πολλά θα ήταν διαφορετικά στη χώρα αυτήν αν δεν επενέβαιναν οι ξένοι και δεν είχαν πρόθυμους συνεργάτες. Γνωρίζω ότι θίγω ένα καυτό θέμα που τόσο τραγικά φαίνεται επίκαιρο στις μέρες του μνημονίου. Ωστόσο, θα υπερασπισθώ, για άλλη μια φορά, τουλάχιστον για τον Καποδίστρια, ότι πράγματι υπήρξαν επεμβάσεις ξένων στην περίοδο της διακυβέρνησής του, αλλά δεν καθόρισαν αυτές μόνο τις εξελίξεις. Και δεν ευσταθεί, με βάση τις πηγές, η ουσιαστική ανάμειξη των ξένων στη δολοφονία του. Όπως δεν βασίζεται, πάλι σε ασφαλή τεκμήρια, η υποτιθέμενη δέσμευση του Καποδίστρια να εφαρμόσει, ως απλό εκτελεστικό όργανο του τσάρου, τη ρωσική πολιτική στο νέο κράτος. Το αντίθετο φαίνεται πιθανότερο: ότι θέλησε να εκμεταλλευθεί την εύνοια και την εμπιστοσύνη προς αυτόν της ρωσικής αυλής για να προωθήσει τα ελληνικά συμφέροντα. Τουλάχιστον αυτό παραδέχεται και ένας από τους σημαντικούς αντιπολιτευόμενους: ο Σπυρίδων Τρικούπης.

Δ.

Έρχομαι τώρα να επισημάνω κάποιες από τις θέσεις που υποστηρίχθηκαν παλαιότερα και που νομίζω ότι επιδέχονται επανεξέταση στο φως και των νέων ιστορικών προσεγγίσεων και ερευνών που στο μεταξύ μεσολάβησαν.

(α) Δύσκολα και ο πλέον ένθερμος θαυμαστής του Καποδίστρια θα μπορούσε με εγκυρότητα να αρνηθεί την αυταρχικότητά του, ακόμη και αν επικαλεστεί τα οξύτατα προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει στις μόλις απελευθερωμένες ελληνικές περιοχές, τη στιγμή που είναι διάχυτη η με θρησκευτικό σχεδόν ζήλο προσήλωσή του στην πορεία που αυτός, και μόνον αυτός, θεωρούσε κατάλληλη για τη

σωτηρία της χώρας. Οι απόψεις περί του φιλελευθερισμού του δεν έχουν, κατά τη γνώμη μου, ισχυρή βάση. Ωστόσο, νομίζω ότι πολλοί συμμετείχαμε σε μια διχοτομική αντίθεση μεταξύ του αναμφίβολα φιλελεύθερου Κοραή και των οπαδών του και του δεσποτικού ή, στην καλύτερη περίπτωση, οπαδού του πεφωτισμένου δεσποτισμού, Καποδίστρια και των συνεργατών του, χωρίς να δούμε όλες τις παραμέτρους αυτού του ιδεολογικού συντηρητισμού των καποδιστριακών και σε ποιες κυβερνητικές πρακτικές οδηγούσε. Οι σχετικά πρόσφατες εργασίες της Κωνσταντίνας Ζάνου και του Δημήτρη Αρβανιτάκη⁶ μάς επιτρέπουν να εντάξουμε πιο οργανικά το συγκεντρωτικό καποδιστριακό εγχείρημα σε ένα οργανωμένο σύστημα ιδεών που θα μπορούσαμε να το αποκαλέσουμε επτανησιακή εκδοχή του Διαφωτισμού με ευρωπαϊκές συνάψεις περισσότερο προς την ιταλική διάδοση.

(β) Αν αυτή η υπόθεση εργασίας ευσταθεί, θα ήταν χρήσιμο να επανεξετάσουμε, σε βάθος αυτήν τη φορά, και την πορεία των στενών συνεργατών του Κυβερνήτη, αυτών που στάθηκαν κοντά του ακόμη και στις πιο δύσκολες στιγμές. Αν και σε σύγκριση με τους αντιπολιτευόμενους, στον κύκλο των καποδιστριακών ισχυρότερη ήταν η παρουσία ατόμων με παραδοσιακή παιδεία, μεταξύ των συνεργατών του βρέθηκαν και αρκετά άτομα που οι σπουδές τους και η πολιτική τους πρακτική θα οδηγούσαν, ίσως, χωρίς τη δική του παρουσία, σε άλλες κατευθύνσεις. Δεν αναφέρομαι εδώ τόσο στους αδελφούς του Καποδίστρια ή στον Ανδρέα Μουστοξύδη και τον Μιχαήλ Σικελιανό, που είχαν στενή σχέση μ' αυτόν, αλλά σε ανθρώπους όπως ο Γ. Α. Ράλλης, ο Ιω. Κοκκώνης, ο Στ. Πυλαρινός, για να αναφέρω μερικούς που επίσης είχαν δυτική πολιτιστική εμπειρία. Φαίνεται ότι είχαν

6. Βλ. Κωνσταντίνια Ζάνου, *Expatriate intellectuals and national identity: Andrea Mustoxidi in Italy, France and Switzerland*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή στο Πανεπιστήμιο της Πίζας, 2007· Δημήτρης Αρβανιτάκης (εκδ.), *Ανδρέας Μουστοξύδης-Αιμίλιος Τυπάλδος (1822-1860)*, Μουσείο Μπενάκη και Κότινος, Αθήνα 2005.

πεισθεί για την αναγκαιότητα της αυταρχικής φάσης, όπως την εφαρμόσε ο Καποδίστριας, για την εδραίωση του κράτους και τη συντριβή των εκπροσώπων του τοπικισμού, πριν αποκτήσει η χώρα φιλελεύθερους θεσμούς. Φαίνεται, επίσης, ότι συμμερίζονταν την εδραιωμένη αντίληψη των οπαδών του Κυβερνήτη ότι μόνον αυτός θα μπορούσε να προστατεύσει την ανεξαρτησία της χώρας από τις υπονομευτικές ενέργειες των ξένων και των ντόπιων οργάνων τους.

Λίγα στοιχεία για τους καποδιστριακούς: Από έναν πίνακα 104 ατόμων όπου καταχωρίστηκαν όσοι υποστήριζαν ενεργά το καποδιστριακό καθεστώς ή συνεργάστηκαν με αυτό, οι μισοί (52) είναι ετερόχθονες, δηλαδή χωρίς ισχυρά ερείσματα στην ελευθερωμένη χώρα: ανάμεσα σ' αυτούς σημαντικός είναι ο αριθμός των Επτανήσιων (23). Μεγάλος είναι σχετικά ο αριθμός (37) των σπουδαγμένων στο εξωτερικό, κυρίως στην Ιταλία. Υπάρχουν, ωστόσο, και ισχυροί εκπρόσωποι της παραδοσιακής παιδείας. Στους 104 περιλαμβάνονται βασικά στελέχη της «ρωσικής» φατρίας, ενώ τέσσερα άτομα (Π. Αναγνωστόπουλος, Κ. Πελοπίδας, Κ. Πεντεδέκας, Αντ. Τζούνης) ήταν από τα πιο δραστήρια μέλη της Φιλικής Εταιρείας.⁷

(γ) Με όλα αυτά θέλω να τονίσω ότι χρειάζονται ακόμη πολλά να γίνουν για να έχουμε μια σφαιρικότερη εικόνα για τους συνεργάτες του Καποδίστρια. Οι μελέτες επικεντρώθηκαν σχεδόν αποκλειστικά σ' αυτόν. Παρ' όλα αυτά κι εδώ το πεδίο έρευνας παραμένει ανοιχτό γιατί έχουν μείνει πολλά που είτε θέτουν υπό επανεξέταση εδραιωμένες απόψεις είτε συμπληρώνουν τις ψηφίδες που έχουμε. Και για να σταθώ σε μια πλευρά μη καθαρά πολιτική: μια πιο προσεκτική ανάγνωση της αυτοβιογραφίας της Ρωζάνδρας Στούρτζα,⁸ για παράδειγμα, που τώρα υπάρχει και σε ελληνική μετάφραση, νομίζω ότι ε-

7. Βλ. Λούκος, *ό.π.*, πίνακες που παρατίθενται στο τέλος. Για σύγκριση: από τον αντίστοιχο πίνακα των αντιπολιτευομένων τουλάχιστον 32 στους 117 είχαν σπουδάσει στο εξωτερικό, κυρίως στη Γαλλία και τη Γερμανία.

8. Ρωζάνδρα Στούρτζα, *Απομνημονεύματα*, μτφρ. Μαρία Τσάτσου, Ιδεόγραμμα, Αθήνα 2006.

πιτρέπει νέες υποθέσεις για το τόσο διαφημισμένο ειδύλλίό της με τον διπλωμάτη τότε Καποδίστρια.⁹

Ακόμη, μια πιο προσεκτική εκτίμηση των εγγράφων που δημοσίευσε ο Κ. Δαφνής στην πολύτομη συλλογή του για τον Καποδίστρια,¹⁰ πιστεύω ότι βοηθά να καταλάβουμε ότι μείζονες αποφάσεις του όταν ήταν στην υπηρεσία του τσάρου δεν μπορούν να ερμηνευθούν μονοσήμαντα. Στο απολυταρχικό και προσωποπαγές καθεστώς της Ρωσίας κανένας αξιωματούχος, ακόμη και ο ανώτερος στην ιεραρχία, δεν ήταν τίποτε άλλο παρά εκτελεστικό όργανο της βούλησης του αυτοκράτορα. Οποιαδήποτε σημαντική πρωτοβουλία, ακόμη και του υπουργού των Εξωτερικών, χρειαζόταν την έγκριση του ηγεμόνα ή, σε έκτακτες περιστάσεις, την εκ των υστέρων επικύρωση ή ακύρωσή της. Επομένως, θα ήταν υπερβολικό να εγγράψουμε στο ενεργητικό του Καποδίστρια –χωρίς αυτό να σημαίνει μείωση της συμβολής του– όλες τις πρωτοβουλίες, στάσεις ή αποφάσεις της ρωσικής πολιτικής στις οποίες με τον έναν ή άλλο τρόπο ενεπλάκη. Από την άλλη μεριά, η ανυπαρξία αυτόνομου υπουργείου Εξωτερικών και η απόλυτη εξάρτηση κάθε αξιωματούχου από τη θέληση του ηγεμόνα σήμαινε και την υποχρέωσή του να εκτελεί με ζήλο και αφοσίωση άνωθεν εντολές και να ακολουθεί πολιτικές με τις οποίες ενδεχομένως διαφωνούσε. Η ανοιχτή διαφωνία σήμαινε ανυπακοή και έλλειψη σεβασμού προς τον αυτοκράτορα. Μόνη καταφυγή ήταν η παραίτηση με όλες τις συνέπειες αυτής της απόφασης. Σ' αυτήν

9. Δεν γνωρίζουμε από τη σκοπιά του Καποδίστρια ποιες ήταν οι αιτίες που η σχέση αυτή δεν είχε ευτυχή κατάληξη. Πέρα από τους προσωπικούς λόγους που φαίνεται ότι τον έκαναν, μετά τα πρώτα γενναία («ερωτικά») ανοίγματα, να αναδιπλωθεί, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε ότι φοβήθηκε τις δεσμεύσεις ενός γάμου τη στιγμή που άρχισαν να ανοίγονται, με την εύνοια που επιτέλους το 1814 του έδειξε ο αυτοκράτορας, οι προοπτικές μιας λαμπρής σταδιοδρομίας. Κατά τα λόγια της ίδιας της Στούρτζα, κατεχόταν από «τον φλογερό πόθο της δίκαιης δόξας που κατελάμβανε τότε το πνεύμα του στην ολότητά του».

10. *Αρχείον Ιωάννου Καποδίστρια*, τ. Α'-ΣΤ', Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών, Κέρκυρα 1976-1985.

δεν δίστασε τελικά να καταφύγει ο Καποδίστριας λόγω της διαφωνίας του με τον τσάρο στην αντιμετώπιση της Ελληνικής Επανάστασης.

(δ) Αναφέρθηκε ήδη το θέμα της εμπλοκής των ξένων δυνάμεων. Η στάση της βρετανικής κυβέρνησης υπό τον Ουέλλιγκτον ήταν μέχρι την πτώση της, το 1830, απροσχημάτιστα εχθρική προς τον Καποδίστρια: τον θεωρούσε, παρά τις επανειλημμένες διαβεβαιώσεις του, όργανο της Ρωσίας και εμπόδιο στο να περιορίσει το νέο κράτος μόνο στην Πελοπόννησο και τα παρακείμενα νησιά. Αλλά η απέχθεια ήταν αμοιβαία. Και θα μπορούσε να τεθεί το ερώτημα, που το έθεσαν κάποιοι αντιπολιτευόμενοι, μήπως ο Κυβερνήτης δεν εξήντλησε τις διπλωματικές του ενέργειες για να μετριάσει αυτές τις αντιδράσεις, και μήπως δεν έλεγξε τη δική του αποστροφή για την Αγγλία ώστε να μην αυξηθεί η δυσaréσκεια μιας μεγάλης δύναμης που μπορούσε να βλάψει καίρια τη χώρα; Στην αναζήτηση των αιτίων αυτής της αποστροφής δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Καποδίστριας ως Επτανήσιος γνώριζε περισσότερο και οδυνηρά τη σκληρή αποικιακή όψη της Αγγλίας και στον χώρο της διπλωματίας είχε αντιληφθεί την άτεγκτη επιμονή της στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων της εις βάρος των λαών. Θα πρόσθετα και τον φόβο που τον κατείχε, τουλάχιστον για τα Επτάνησα, μήπως πρότυπα εκπαίδευσης και παιδείας αγγλικά αλλοίωναν το ορθόδοξο υπόβαθρο της ελληνικής κοινωνίας.¹¹

11. Βλ. ενδεικτικά τι έγραφε ο Καποδίστριας προς τον Nesselrode, υπουργό Εξωτερικών της Ρωσίας, το 1826: «Οι Έλληνες διαμόρφωσαν την εθνότητά τους, ύστερα από την υποδούλωσή τους στους Τούρκους, και μέσα στην εκκλησία και για την εκκλησία. Κατά συνέπεια μέσω της εκκλησίας μπορούν και πρέπει να σωθούν. Γι' αυτό εύχονται ολόψυχα για τον Ρώσο αυτοκράτορα, τον μόνο ορθόδοξο ηγεμόνα που είναι προστάτης τους». Βλ. C. W. Crawley, *John Capodistrias: Some Unpublished Documents*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 69-71. Νομίζω ότι στην άποψη αυτή δεν διατυπώνεται μόνο μια ακόμη φιλοφρόνηση προς τον αυτοκράτορα, αλλά και μια συνεχώς ενισχυόμενη πεποίθηση του βαθιά θρησκευόμενου Καποδίστρια ότι η τυχόν πολιτική εξάρτηση των ορθόδοξων Ελλήνων από μια μη ορθόδοξη δύναμη θα έθετε σε κίνδυνο την ίδια την υπόστασή τους. Κάτι τέτοιο φοβόταν για τους υπό αγγλική διοίκηση Επτανήσιους, κάτι τέτοιο φοβόταν για

Δεν δέσποζε επομένως στο μυαλό του, όσον αφορά την Αγγλία, η εικόνα που ασφαλώς είχαν πολλοί από τους αντιπολιτευομένους, ενός κράτους δηλαδή με συνταγματικό πολίτευμα, ανοιχτού στην πρόοδο και τις ελευθερίες. Και φαίνεται ότι σχετικά εύκολα αντιμετώπισε με καχυποψία και στη συνέχεια παραμέρισε άτομα που διάφοροι φρόντισαν να τα παρουσιάσουν ως αγγλόφιλα. Από την άλλη μεριά, πολλοί αντιπολιτευόμενοι, και μερικοί από τους πλέον επιφανείς, δεν είχαν ενδοιασμούς να προσφέρουν αντικαποδιστριακά επιχειρήματα στους απεσταλμένους της Αγγλίας και έτσι να υπονομεύσουν τον αρχηγό του νέου κράτους και ενδεχομένως και τα κρατικά συμφέροντα, όταν είδαν ότι οι ίδιοι παραμερίστηκαν ή καταδιώχθηκαν ή νόμισαν ότι διακυβεύονταν οι αρχές για τις οποίες πολέμησαν. Κι εδώ οι έρευνές μας δεν έχουν εξαντληθεί.

(ε) Θα επισημάνω, τέλος, πόσο θα πρόσθετε στη γνώση μας για τα όσα συνέβησαν κατά την καποδιστριακή περίοδο αν επιχειρούσαμε, κάπως μεθοδικότερα και με νέα ανάγνωση των πηγών, να αναπαραστήσουμε την καθημερινή ζωή στις πόλεις και την ύπαιθρο, στα νησιά, την Πελοπόννησο και τη Στερεά. Να δούμε από κοντά, ανάμεσα στα άλλα, πώς βίωσαν οι πληθυσμοί την ηρεμία που πρόσφεραν τα πρώτα χρόνια της καποδιστριακής διακυβέρνησης και πώς αντέδρασαν όταν αυτή διαταράχθηκε με την έξαρση της αντιπολιτεύσεως που σε πολλές περιοχές κατέληξε σε ανοιχτή ανταρσία.

Το εγχείρημα, όμως, αυτό δεν μπορεί να ευδοχήσει αν δεν εντάξει στην εμβέλειά του όλη την επαναστατική περίοδο. Πράγμα που σημαίνει μια ισχυρή ερευνητική ομάδα και γενναία χρηματοδότηση. Αν μέχρι πρότινος ήμασταν πολύ διστακτικοί για να πιστέψουμε ότι η Πολιτεία θα ενδιαφερόταν, εν όψει μάλιστα της 200ετίας από το 1821 που πλησιάζει, να χρηματοδοτήσει μελέτες για το μείζον αυτό γεγονός της νεότερης ιστορίας μας, τώρα θα ήταν υπερβολικά τολμηρό να το σκεφθούμε καν.

τους υπόλοιπους Έλληνες. Ας σημειωθεί ότι έναν χρόνο πριν είχε υποβληθεί από τους επαναστάτες στην Αγγλία η αίτηση προστασίας.

